

V. SCEPTICISMUL ETIC

Perioada de după moartea prematură a lui Alexandru Macedon (323 î.Hr.), cunoscută drept epoca elenistică, este o perioadă frământată care marchează începutul unei crize care se manifestă la nivelul individului, perfect integrat, până atunci, în formula rațională a democrației *polis*-ului. În cadrul acestuia, individul, cetățeanul se realizase în plan politic și găsisese ocrotire. Acesta, pierzând siguranța oferită anterior de polis, se simte singur și părăsit, traversează o criză morală. Copleșit de problemele economice, sociale, politice, omul se orientează către interiorul ființei sale. Problema mântuirii îl acaparează, pregătind calea spre dominația creștinismului, religia mântuirii prin excelență. Toate doctrinele filosofice din această perioadă pun accent pe latura etică, preocupate fiind de salvarea individului. Filosofia grecească din perioada clasică pune accent pe colectivitate, pe când noua filosofie are un caracter individualist, insistând asupra crizei morale a individului și asupra salvării individuale, nu colective. Astfel un aspect caracteristic al gândirii filosofice din această perioadă îl constituie preocuparea foarte intensă de problema morală a fericirii. Etapa elenistică se întinde între ultimele decenii ale sec. IV și ultimul deceniu al sec. I î. Hr. În această etapă se observă o decădere sub aspect politic a polisului grecesc. Slăbește interesul pentru viața politică, se intră într-un declin sub aspect politic. Viața politică a societății dobândește noi caracteristici. Până atunci orașele cetății aveau posibilități de afirmare în viața culturală, acum se observă un declin. Spiritul grecesc se caracteriza până atunci prin optimism. Individul se considera cetățean rezultând sentimentul de încredere. El pune pe acest plan cetatea, odată ce această cetate începe să se destrame, optimismul, civismul dispare, inclusiv mentalitățile grecilor se schimbă. Își fac loc individualismul, neîncrederea, pesimismul; acestea sunt semne ale dezvoltării atitudinilor și mentalității clasice. Cugetările filosofice continuă. Ele se îndreaptă, cum am mai afirmat, spre domeniul eticii și în special spre problema fericirii. Oamenii devin dezinteresați față de idealurile colective. Se conturează ideea că fericirea mult visată s-ar obține prin dobândirea calmului, a unei seninătăți ce ar fi părut imposibilă până acum. Acestea poartă numele de „ataraxie”, care devine un ideal. În această etapă s-au dezvoltat trei școli filosofice, dintre care două le cunoaștem deja: școala lui Epicur, școala Stoică și școala Sceptică.

Școlile elenistice au fost, în diverse momente ale istoriei, în permanentă rivalitate, reprezentanții lor criticând fără menajamente, tezele adversarilor. Aceasta reflecta o stare de fapt a cunoașterii filosofice și științifice din epocă, nevoia de critică. Important este să apreciem aceste critici și polemici, ca un gen aparte de „competiție terminologică” prin care vocabularul filosofic al fiecăreia s-a îmbogățit pe seama

celeilalte școli. O astfel de situație implică însă precauții speciale ce trebuie să le ia cercetătorul care analizează această complexă problematică; atunci când se raportează la un anumit termen de exemplu, *ataraxia*, trebuie să distingă sensurile sceptice, stoice sau epicureice ale acestuia, deoarece el a fost folosit în cele trei școli filosofice vreme de secole. Din faptul că a fost ultima, cronologic, scepticismul nu va pregeta să tragă toate avantajele.

Apariția scepticismului, sub toate formele lui, își are deci originea în instabilitatea politică și socială a epocii în care este cultivat, dar în aceeași măsură în criza morală și în controversele teoretice dintre școlile de gândire ale acelei perioade.

Curențele filosofice platonice și aristotelice sfârșesc în preocupări pur etice, de căutare a modului de viață și de realizare a beatitudinii înțeleptului, de unde a rezultat un interes din ce în ce mai scăzut pentru teorii filosofice și cu atât mai puțin pentru teorii logice. În această atmosferă apare, ca o poziție extremă, scepticismul, care va demonstra cu lux de amănunte, că teoriile filosofice nu sunt interesante pentru înțelept și nici nu au vreo valoare. Tendința comună a școlilor filosofice este de a înlătura opiniile false din concepția oamenilor și de a-i elibera de robia pasiunilor prin realizarea unei stări sufletești de echilibru și seninătate.

În această epocă filosofii erau împărțiți în trei categorii : unii care susțineau că au găsit adevărul și drumul care duce la el, aceștia erau *dogmaticii*; alții care negau că adevărul poate fi sesizat, aceștia erau *acatalepticii*, și a treia categorie de filosofi, care fără a afirma că adevărul ar fi fost găsit și fără a nega că ar putea fi găsit, construiesc o serie de argumente pentru a-și crea o poziție ideologică de așa natură încât să nu fie prizonierii nici unei opinii: aceștia sunt *scepticii*.

Filosofia greacă postaristotelică ne este puțin cunoscută din cauza pierderii iremediabile a operelor originale ale filosofilor din această perioadă. Din vastele tratate și scrieri ale cugetătorilor celor trei școli noi care s-au creat după Aristotel : scepticismul, epicurismul și stoicismul, au rămas un număr redus de fragmente, care provin din citate ale unor autori mai târzii, și o serie de expuneri ale concepțiilor lor.

În condițiile în care operele originale ale filosofilor greci sunt în cea mai mare parte pierdute, transmiterea indirectă a filosofiei grecești, prin cei ce au scris opera conținând doxografii, succesiuni, secte, este foarte importantă. În acest sens opera lui Sextus Empiricus are o mare valoare și constituie un izvor de cunoaștere de neprețuit a filosofiei grecești, mai ales a celor trei școli noi de filosofie care s-au înființat după Aristotel, și anume scepticismul, epicurismul și stoicismul.

Scepticismul este o doctrină filosofică negativistă, limitatoare, datând din antichitatea greacă și îmbrăcând diferite forme în cursul istoriei care, în esență, consideră îndoielnică posibilitatea omului de a ajunge la adevăr, fericire, armonie, de a deosebi ce este bine de ce este rău, ce este drept de ce este nedrept.

Concepțiile sceptice, caracteristice îndeosebi perioadelor de criză lăuntrică și morală și de decădere spirituală, au promovat relativismul sau agnosticismul în

domeniul cunoașterii. Scepticismul este o doctrină etică, prezentată drept corolar al concepțiilor filosofice sceptice sau caracteristică unor gânditori moralști de alte orientări filosofice. În esență, scepticismul etic reprezintă acea orientare a teoriei despre morală care pune sub semnul întrebării semnificația obiectivă, valoarea de adevăr ori eficiența reală a reprezentărilor morale.

Scepticismul este atitudinea spirituală care constă în refuzul acceptării necritice a oricăror credințe, idei, admise în mod general. Este o stare a conștiinței care, pusă în fața unor afirmații contradictorii, este cuprinsă de indoială și devine incapabilă de a-și da adeziunea uneia sau alteia dintre ele. Scepticismul este o concepție îndreptată împotriva dogmatismului senzualist sau raționalist, și care pune la indoială atingerea certitudinii, postulează limite a priori cunoașterii umane, sau neagă posibilitatea oricărei cunoașteri.

„sau tot ce este socotit bun de cineva trebuie să fie numit oricând bun, sau nu. Dar .... unul și același lucru este socotit bun de unii și rău de alții. Urmează deci că același lucru poate fi socotit și bun și rău ... potrivit unor păreri deosebite. Dar nu putem judeca păreri deosebite, nu putem da dreptate mai mult unuia decât altuia din cauza valabilității egale a argumentelor opuse”.

Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, IX

Termenul de scepticism provine de la grecescul „skeptomai”, având sensul prim de „cumpănire referitoare la ceva” și ca sens derivat de „cumpănire neurmată de vreo hotărâre” , „skeptikos”, care înseamnă „a examina” , „a cântări” și voiește să demonstreze că nu putem avea nici o certitudine.

„A fi sceptic” se referă la un comportament, și anume la cel de refuz, mai mult sau mai puțin complet de la un gânditor la altul, al oricărui punct de vedere în teorie.

Toată lumea de mai înainte știa că spusa socratică „știu ca nu știu nimic” trebuie luată ca o ironie, destinată în ultimă instanță să provoace adversarului, mândru de ceea ce credea că știe, un sentiment de jenă. Dacă el, Socrate, care, evident îl domina, se declară „neștiutor”, apoi celălalt stă și mai prost. Deci, în numele prestigiului neîndoielnic, absolut de care se bucura știința în ochii tuturor, ambii, și el, Socrate, dar cu atât mai mult trufașul său înlocuitor, va ști mult mai multe în viitor.

Prin contrast, scepticul încetează de a mai slăvi demersul cognitiv. Lumea din timpul său vrea să scape de tensiuni, de neliniște și cere în acest scop îndrumări practice. Liniștea spiritului – ataraxia - prin renunțare la știință, iată o recomandare în raport cu care chestiunea prestigiului academic apare de însemnatate cu mult mai mică. Scepticul învață pe cei ce vor să-l asculte că fericirea presupune a-ți da seama că nu e nimic rău în faptul de „a nu ști”. Scepticul își va impune „*epohè*”, adică „suspendarea” oricărei judecăți teoretice. Discuțiile filosofice, înfruntarea de păreri, în condițiile unei atare absolute sterilități, se arată a fi o sursă de tulburare, de nefericire.

Dacă, dimpotrivă, prin suspendarea oricărei opinii, dobândim seninătate, „ataraxia”, atunci acesta e drumul fericirii. Fericirea se poate dobândi numai dacă ne vom fi dirijat pașii în viață potrivit comandamentului *epohè*.

Istoria scepticismului este îndelungată, filosofia aceasta dăinuind secole de-a rândul, cunoscând diverse forme. Scepticismul pyrrhonian este prima sa formă, apoi scepticismul Noii Academii reprezentat de filosofi de seamă precum *Carneade din Kyrene* și *Arcesilaos din Pitane*, care au asociat, cumva, scepticismul cu platonismul. Scepticismul a ajuns sub forma neo-scepticismului și la Roma, ca de altfel, și stoicismul și epicurismul; această formă de scepticism a fost promovată de Enesidem, Agrippa și la modul cel mai strălucit de Sextus Empiricus .

Fondatorul scepticismului în Grecia antică, este *PYRRHON DIN ELLIS* (365 – 275 î.Ch.), a fost contemporan cu urmașul lui Aristotel – *Teofrast*. Unul dintre învățătorii lui a fost *Anaxarh*, un discipol a lui Democrit. Se pare că Pyrrhon era o personalitate cu totul deosebită și că trăia în mod riguros după principiile filosofiei lui. La început a fost pictor sărac și necunoscut, se mai află încă în gimnaziul din Ellis o pictura de-a lui reprezentând niște purtători de torțe.

Pyrrhon din Ellis, urmând exemplul lui Socrate, n-a scris nimic. Discipolul său, *Timon din Phlius*, din opera căruia ne-au ramas vreo 150 de versuri, a scris poeme, versuri epice, tragedii, drame satirice, treizeci de comedii, șazeci de tragedii, în afară de „Silloi” și poeme obscene, lucrări de proză. Timon a fost un poet satiric, cu minte ageră, care îl venera pe maestrul său. În cele trei cărți de „Silloi” batjocorește și satirizează filosofii dogmatici, folosind forma parodiei..

Fondatorul Academiei sceptice medii, *Arcesilaos din Pitane*, de asemenea n-a scris nimic. Conferințele lui erau consemnate de elevul său *Pythodoros*, dar ele s-au pierdut. Fondatorul Academiei sceptice noi, marele *Carneades din Cirene*, pare și el să nu fi scris nimic. Doctrina lui a fost consemnată în scris de discipolii săi, în primul rând de *Cleitomahos Cartaginezul*. Dar și opera acestuia este pierdută. Fondatorul școlii sceptice noi, *Ainesidemos din Cnossos* a fost un mare filosof. Scrierile lui, dintre care cea mai importantă este „Discursuri pyrrhoniene”, în 8 cărți s-au pierdut.

Fiind contemporan cu Alexandru cel Mare, *Pyrrhon* a luat parte la expedițiile acestuia din Asia și a ajuns până în India unde a avut contact cu gândirea indiană, cu magii și brahmanii. Se povestește că Alexandru ar fi dat poruncă să fie executat Pyrrhon, fiindcă acesta ceruse să fie ucis un satrap pers; și că această soartă l-a lovit în al 90-lea an al vieții sale. Dat fiind faptul că Alexandru a petrecut în Asia 12-14 ani, rezultă că Pyrrhon a pornit în călătorie în etate de 78 de ani. El n-a deschis nici o școală.

În cazul lui Pyrrhon, se pare că înrâurirea filosofiei indiene asupra celei grecești s-a exercitat, ca să spunem așa, pe viu, direct. Pyrrhon împreună cu magistrul său *Anaxarchos*, a însoțit pe Alexandru Macedon, în campaniile militare ale acestuia

până în India. Acolo au avut prilejul să asiste, împietriți de uimire, la arderea voluntară pe rug a jainistului Kalanos. Acest tragic eveniment, despre care s-a auzit și în Grecia, după revenirea acasă a celor care i-au fost martori, a fost comentat mai târziu, de *Clement din Alexandria* în felul următor: „Prefer să văd un singur indian ars la foc mic decât să ascult toate demonstrațiile privind suferința”. (Diogene Laertios, IX, p. 61-62).

Dacă acest fragment din *Stromate* este autentic, el ar fi un indiciu de luat în seamă vis-à-vis de indiferentismul absolut pyrrhonian, de faptul că filosoful grec a fost puternic impresionat de un astfel de model de înțelept, pentru care a trăi sau a muri este tot una.

Pyrrhon este primul filosof grec care a afirmat că îndoiala este mijloc de suspendare a cunoașterii, „epochē”, care, la rândul ei duce la „ataraxie”, netulburare. „Afasia”, „adiaforia”, „ataraxía”, „epochē”, sunt expresii din terminologia filosofică a scepticilor, atestă că pentru ei fericirea ca ideal al înțeleptului sceptic însemna liniștea și netulburarea sufletească, retragerea și însingurarea, indiferența la tot ceea ce ar fi însemnat interesul pentru cunoașterea adevărului și practicarea actelor civice în viața socială. (apud. Aram Frenkian, „Opere filosofice”, I, 1965, p. 22)

Scepticii au fost numiți de către romani „consideratores și quaesitores”, din cauză că ei se fereau să susțină vreo teză ca adevărată sau falsă; ei doar căutau adevărul fără a crede în el, examinau, cumpăneau alternativele, fără a opta pentru vreuna din ele. Scepticii operând cu expresii precum „poate este așa”, „poate nu este așa”; ceea ce reliefează faptul îndoielii, pe motiv că tot ceea ce cunoaștem în lucruri ni se prezintă ca alternative de valoare egală, între care nu are rost să alegem, suspendarea cunoașterii fiind singura cale de obținere a ceea ce ei numeau „ataraxia”. Pyrrhon este primul care a folosit termenul de ataraxia în sens moral.

Ulterior, în îndelungata sa istorie, scepticismul va căpăta forme noi, mai ales în Noua Academie și la Roma, devenind aproape de nerecunoscut renegându-și, cumva, străbunul, marele indiferent, Pyrrhon din Elis, cel care luase ca model indiferența indianului Kalanos, adică abolirea punctului de vedere omenesc asupra lumii, atitudine care este un loc comun în filosofia indiană.

Discipolii lui Pyrrhon erau numiți, după numele maestrului lor, „pironieni dar și aporetici, sceptici, efectici și chiar zetetici, după dogmele lor; zetetici sau căutători, din pricină că erau mereu în căutarea adevărului; scepticii sau cercetatorii, deoarece căutau mereu o soluție și nu găseau nici una; efectici sau retinuți în părere din cauza stării de spirit la care se opreau după căutarea și cercetarea lor, anume abținerea, și, în sfârșit, aporetici sau nedumeriți, fiindcă nu numai ei dar și filosofii dogmatici se aflau adesea în nedumerire.” (Diogenes Laertios, p. 303-304).

Sextus spune că scepticismul nu este o școală, ci mai degrabă „o îndrumare spre viața corectă și spre gândire justă, o îndrumare spre scepticism”. (Sextus Empiricus, *Schițe pyrrhonine*, I, p. 8)

Scepticismul nu este deci o doctrină a îndoielii, îndoiala fiind tocmai contrariul liniștii, care este rezultatul spre care duce scepticismul.

Influența indiană asupra lui Pyrrhon ne este confirmată de Diogenes Laertios :

„Pyrrhon a adoptat o filosofie foarte nobilă, introducând forma de filosofie agnostică și de suspendare a judecății. Astfel, el spunea că nu există nici frumosul, nici urâtul, nici dreptatea, nici nedreptatea. Le fel, cu privire la toate lucrurile, susținea că nu există nimic cu adevărat și că oamenii săvârșesc fapte în conformitate cu obiceiul și cu convenția, căci orice lucru nu este mai mult într-un fel decât în altul”. (Diogenes Laertios, „Viațele și doctrinele filosofilor”, Editura Academiei RPR, 1963, p. 303-304).

„A dus o viață în conformitate cu această părere a sa, neabatându-se cu nimic din calea sa, fără a lua precauțiuni și îndurând orice, după împrejurări, în fața unui car, a unei prăpăstii, a unui câine sau a orice altceva și-n general neîncrezându-se în simțuri”. „Era însă salvat de prietenii săi, care, îl urmau de aproape”. (Diogene Laertios, IX, p. 302)

Filosofia lui era întemeiată pe abținerea judecății, dar în faptele lui zilnice, nu era „lipsit de prevedere”. Prestigiul lui Pyrrhon a fost atât de mare, din cauza modului înțelept de viață pe care-l ducea, că atenienii i-au acordat cetățenia în orașul Atena și l-au venerat până târziu și după moartea lui.

Despre acesta Diogene Laertios (IX, p. 69) ne informează că ar fi scris foarte multe cărți, printre care poeme, tragedii, drame satirice și o scriere în trei cărți, „Silloi” și „Indalmoi”, cu caracter satiric sceptic, în care transmite batjocora despre acei filosofi care susțineau dogmatic că au descoperit adevărul ultim. Pyrrhon n-a teoretizat nimic, n-a argumentat nici o teză, ci își ilustra atitudinea sceptic - indiferentistă prin modul său de viață, prin tăcere sau uneori, prin anumite gesturi pe care le făcea drept „răspuns” la cele ce era întrebat (de obicei ridica sau nu un deget).

El reușește să descifreze atitudinea sceptica indiferentistă pyrrhoniană, în felul următor: înțeleptul fericit are de cumpănit privitor la : natura lucrurilor, starea noastră sufletească față de lucruri și apoi, ce rezultă pentru noi din această constatare. Formula caracteristică întregii terminologii sceptice este „nu aceasta mai curând decât aceea”, prin care se vizau aserțiunile dogmatice (mai ales ale stoicilor), prea sigure de adevăr. Așadar, scepticul nu afirmă ci doar pare că afirmă, sugerează doar, sub semnul posibilului. Această formulă are deci implicații ontice (cu privire la esența lucrurilor) și gnoseologice.

Comportamentul lui Pyrrhon corespunde unei opțiuni de viață ce se rezuma într-un singur cuvânt : indiferența. Pyrrhon trăiește într-o totală indiferență față de toate lucrurile, rămâne mereu în aceeași stare, adică nu resimte nici o emoție, nici o modificare a dispozițiilor sale sub influența lucrurilor exterioare ; nu acordă nici o importanță faptului de a fi prezent într-un loc sau altul, de a întâlni o persoană sau alta ; nu face nici o deosebire între ceea ce este considerat de obicei drept primejdios sau inofensiv, între sarcini percepute ca superioare sau inferioare, între suferință sau

plăcere, viață sau moarte. Căci judecățile emise de oameni cu privire la valoarea unui lucru ori a altuia nu sunt bazate decât pe convenții. Este imposibil să știm dacă un lucru este, în sine, bun sau rău. și nenorocirea oamenilor provine din faptul că vor să obțină ceea ce cred ei că este un bine sau să evite ceea ce consideră că e un rău. Dacă refuzăm să facem acest gen de distincții între lucruri, dacă ne abținem să emitem judecăți de valoare asupra lor, dacă spunem : „Nu mai mult acesta decât acela” , vom dobândi pacea, liniștea interioară, și nu vom mai avea nevoie să vorbim despre lucruri. Puțin contează ceea ce realizăm din moment ce o facem cu o dispoziție interioară de indiferență.

Modul de expunere pironian este o redare a lucrurilor sensibile sau a judecăților de tot felul, o expunere în care toate lucrurile se compară unele cu altele, iar distingerea lor prezintă multă anomalie și confuzie. În ce privește contradicțiile din cercetările scepticilor, ei arată în prealabil felurile în care lucrurile ne conving și pe urmă, prin aceleași metode, distrug încrederea în ele. Ei spun că ne stârnesc încrederea acele lucruri care sunt conforme cu senzația, fie că nu se schimbă niciodată, fie rar, ca și lucrurile care sunt obișnuite sau care sunt determinate de legi sau acelea care plac sau stârnesc mirare.

Scopul filosofiei lui Pyrrhon constă în stabilirea unei stări de egalitate perfectă cu sine, de indiferență totală, de independență absolută, de libertate interioară, de impasibilitate, stare pe care o consideră divină. Astfel spus, pentru el, totul este indiferent, cu excepția indiferenței față de lucrurile indiferente și care este, în cele din urmă, virtutea, deci valoarea absolută. Dobândirea unei asemenea indiferențe nu constituie o sarcină ușoară ; cum spune Pyrrhon, este vorba de „despuirea totală a omului”, adică de eliberarea în întregime de punctul de vedere uman. Această formulă este probabil foarte edificatoare. Oare nu vrea ea să spună că „despuind omul”, filosoful transformă complet percepția sa despre univers, depășind punctul de vedere limitat al omenescului prea omenesc, pentru a se ridica la viziunea unei perspective superioare, viziune într-un fel inumană, ce dezvăluie goliciunea existenței, dincolo de opozițiile parțiale și de toate falsele valori pe care omul i le adaugă, pentru a atinge poate o stare de simplitate anterioară tuturor distincțiilor. Filosofia lui Pyrrhon este un exercițiu de transformare a modului de viață.

Cicero ne prezintă pe Pyrrhon din Ellis, fondatorul școlii, ca pe un moralist rigid, fără preocupări teoretice, pe când Sextus Empiricus ne arată că atitudinea morală a lui Pyrrhon se sprijinea pe o teorie a cunoașterii agnosticistă.

După fondatorul școlii sceptice, contrariile în lucruri și la judecățile noastre asupra lor au putere egală, și, de aceea, pentru a obține fericirea, omul trebuie să se abțină de a se pronunța în favoarea uneia din părțile contrarii. A nu prefera nimic : aceasta duce la lipsa de suferință (a patheia) și la fericire. Interpretarea lui Cicero este, probabil, cea a Academiei sceptice, care voia să se scoată pe sine în evidență ca fiind

creatoarea teoriei cunoașterii de direcție sceptică, pe când expunerea celorlalți se bazează, probabil, pe Timon din Phlius, elevul imediat al lui Pyrrhon.

Deci scepticismul lui Pyrrhon este unul radical. Toate contrariile sunt egale ca valoare de adevăr. Noi nu putem afirma că un lucru e adevărat, iar contrariul lui e fals. Deci, singura atitudine justă a scepticului este refuzul de a se pronunța în favoarea unuia din contrarii. Cine va adopta atitudinea sceptică de nepronunțare (afasia) va fi fără suferință și fericit.

Scepticismul academic s-a dezvoltat mai ales în lupta cu stoicismul. *Ainesidemos*, fondatorul scepticismului nou (a doua jumătate a secolului I î.e.n.) pare a fi încercat o întoarcere la scepticismul radical al lui Pyrrhon, peste scepticismul academic, pe care îl consideră infidel tradiției vechii școli. Ainesidemos termină într-un dogmatism, declarând că „doctrina sceptică este calea care duce la filosofia lui Heraclit”. (Sextus Empiricus, „Schițe pyrrhoniene”, I, p. 210, apud. Aram M. Frenkian, *Scieri filosofice*, I, p.86).

„Filosof, afirma Pyrrhon, este cel tinde spre fericire. Fericirea poate consta numai în impasibilitatea și absența suferințelor. Cine dorește să atingă fericirea înțeleasă în acest mod trebuie să răspundă la trei întrebări :

1. Din ce sunt formate lucrurile?

2. Cum trebuie să ne referim noi la aceste lucruri? 3. Ce folos vom avea noi din această atitudine față de ele?”

La prima întrebare, socote Pyrrhon, noi nu putem da nici un răspuns: orice lucru „este acesta într-o măsură nu mai mare decât acela”. (Sextus Empiricus, „Schițe pyrrhoniene, I, p. 210).

De aceea nimic nu poate fi numit aici nici frumos, nici urât, nici legitim, nici nelegitim. Despre nimic nu se poate spune că există cu adevărat și nici un mijloc al cunoașterii nu poate fi considerat adevărat sau fals. Fiecărei afirmații despre orice obiectii poate fi opusă o afirmație contradictorie.

De aici Pyrrhon face o concluzie ca răspuns la a doua întrebare : unica atitudine demnă pentru un filosof poate consta numai în abținerea de a judeca. Această abținere nu înseamnă că nu există nimic veridic : veridice, după părerea lui, sunt percepțiile noastre senzoriale, deoarece noi le privim numai ca fenomene. Dacă ceva îmi pare amar sau dulce, atunci judecata „aceasta îmi pare amar sau dulce” va fi adevărată. Eroarea apare atunci, când la aparent se încearcă a face concluzie ca despre ceea ce există cu adevărat, de la fenomen - la temelia adevărată. Greșește acela care afirmă că, chipurile, lucrul, nu numai că îi pare amar sau dulce, dar că el într-adevar este așa cum lui i se pare.

Prin răspunsul la a doua întrebare este determinat, după părerea lui Pyrrhon, și răspunsul la a treia întrebare : folosul, care rezultă din abținerea de la orice judecată despre adevărata esență, va fi impasibilitatea, sau liniștea sufletească, în care scepticul

vede *gradul superior al fericirii* posibile netulburate. Idealul înțeleptului sceptic, la fel ca cel al stoicului sau al epicureicului este *ataraxia*, la care duce *epochē*.

Diogene Laertios, pentru a ilustra această stare de *ataraxie*, aduce următoarea povestire despre sceptici. Odată Pyrrhon aflat pe o corabie în timpul unei furtuni, arătând însoțitorilor săi speriați, către un porc, care își păstra indiferența și continua să mănânce liniștit, a spus : „Iată într-o astfel de ataraxie trebuie sa se afle înțeleptul” (Diogene Laertios, IX, p.305), însă ea nu trebuie să fie porcească, ci să fie născută din rațiune.

În consecință, ceea ce constituie natura scepticismului în varianta sa inițială, gândită de Pyrrhon, este această conștiință de sine revenită la simplitatea ei din ceea ce ființează și din ceea ce este gândit.

Din fericire pentru destinul scepticismului s-a păstrat până în epoca modernă mare parte din opera filosofică a lui *SEXTUS EMPIRICUS* (deși despre viața lui nu se știe prea multe, se pare că a ajuns la maturitate în jurul anului 200 d. Hr.), doctor în medicină, grec de origine, se pare că a trăit o vreme la Roma. De la Sextus Empiricus au rămas expuneri amănunțite și sistematice ale filosofiei sceptice, se susține chiar că este autorul „cele mai respectabile forme de scepticism a antichității, cunoscute de noi”. De la el ne-au rămas două opere filosofice : *Schițe pyrrhoniene*, lucrare în trei cărți, care oferă o expunere generală despre scepticism, și *Contra matematicienilor* în 11 cărți, în care se prezintă argumente împotriva științei în general, împotriva geometriei, a aritmeticii, a gramaticii, a muzicienilor, a logicii, a fizicii și a eticii, șase cărți erau îndreptate împotriva matematicienilor și cinci cărți îndreptate împotriva filosofilor. Aceste opere constituie compendii ale întregii filosofii sceptice.

SCEPTICISMUL este posibilitatea de a opune - prin antiteze - atât lucrurile sensibile, cât și lucrurile inteligibile în toate felurile, o însușire datorită căreia noi ajungem, în virtutea forței egale de argumentare, determinată de lucruri și aserțiuni opuse, mai întâi la suspendarea judecății și, apoi, la netulburare”.

Sextus Empiricus - *Schițe pyrrhoniene*

Din această definiție reținem că scepticismul se plasează în domeniul posibilului. Îndoielile iau naștere din potrivirile dintre senzații sau judecăți și aceste îndoieli au fost clasate de sceptici în zece moduri. Cele zece moduri pyrrhoniene de argumentare sunt expuse de Sextus Empiricus în *Schițe*. Aceste moduri arată în câte feluri poate fi reținută aprobarea. Cicero le traduce prin „loci communes”, locurile de unde scepticii își formulau argumentele.

Sextus enumeră astfel cele zece moduri de oprire a aprobării :

1. „Primul mod este acela care rezultă din felurimea animalelor, deci a posibilității principale de a avea reprezentări diferite despre lucruri”.
2. „Al doilea mod rezultă din deosebirea dintre oameni, care diferă între ei și care au, în această cauză, reprezentări și senzații deosebite”.

3. „Al treilea mod rezultă din felul deosebit în care sunt alcătuite organele de simțire, ceea ce face ca ce este bun pentru unul să fie rău pentru altul”.
4. Al patrulea mod rezultă din împrejurări care determină acceptarea sau neacceptarea unui lucru (înțelegând prin aceasta stările afective sau fizice).
5. „Al cincilea mod rezultă din poziții, distanțe și locuri ale lucrurilor, de exemplu, același lucru poate apărea și mare și mic după distanța de la care îl privim”.
6. „Al șaselea mod se referă la amestecurile care diferă, deoarece nici un lucru nu cade singur sub simțuri, ci în amestec cu alte elemente”.
7. „Al șaptelea mod se bazează pe cantitățile și compunerea substanțelor”.
8. „Al optulea rezultă din relația dintre lucruri (nici un lucru nu poate fi perceput dacă nu este în relație cu altele”.
9. „Al nouălea mod rezultă din frecvența și raritatea unor lucruri, de exemplu apariția unei comete fiind un fapt rar, impresionează, deși apariția soarelui, fapt mult mai important, fiind obișnuit, nu impresionează”.
10. „Al zecelea mod derivă din relativitatea comportărilor, obiceiurilor, legilor, credințelor mistice și convingerilor dogmatice”. (Sextus Empiricus, I, p. 36-136).

Diogene Laertios explică aceste moduri în felul următor :

„Primul mod privește deosebirile dintre animale, cu privire la acele lucruri care le procură plăcere sau durere sau care le sunt folositoare sau dăunătoare. Din aceasta se deduce că ființele nu primesc aceleași impresii de la aceleași lucruri, cu rezultatul că asemenea conflict duce, în mod necesar, la îndoială”.

„Al doilea mod se referă la faptul de a fi și la alcatuirea particulară a oamenilor. De exemplu unui om îi place profesiunea medicinei, altuia agricultura și comerțul. Același fel de viață dăunează unuia și folosește altuia, de unde urmează că trebuie să ne abținem de a judeca”.

„Al treilea mod se referă la deosebirile canalelor senzoriale, căci un măr dă văzului impresia că e de culoare galben deschis, gustului că e dulce, iar mirosului ca e aromat. Un obiect de aceeași formă pare diferit, după diferitele oglinzi în care se reflectă. Reiese astfel că ceea ce pare nu-i mai mult un lucru decât altceva diferit”.

„Al patrulea mod se datorește stărilor noastre și în general schimbărilor lor, ca de exemplu : sănătatea, boala, somnul, starea de veghe, bucuria, mâhnirea, tinerețea, bătrânețea, curajul, frica, lipsa, îndestularea, ura, dragostea, căldura, frigul, produse de răsuflare sau de apăsarea asupra porilor. Impresiile primite astfel par să varieze după felul stărilor noastre”.

„Modul al cincilea rezultă din felul de trăi, din legăminte, credințe în mituri, convenții între popoare și presupuneri dogmatice. În această categorie intră considerațiile asupra lucrurilor frumoase și urâte, adevărate și eronate, bune și rele, cu privire la zei, la nașterea și pieirea tuturor lucrurilor vizibile. E clar că același lucru e

socotit de unii ca drept și de alții ca nedrept, de unii ca bun și de alții ca rău. În ce privește adevărul, deci, trebuie să ne abținem de a face judecăți”.

„Al șaselea mod privește amestecurile și participările, din pricina cărora nimic nu apare curat și izolat în sine, ci numai amestecat cu aerul, lumina, umezeala, soliditatea, căldura, frigul, mișcarea și alte forțe. Într-adevar, purpura arată diferite culori în lumina soarelui, a lunii și a lămpii; și chiar culoarea feței noastre nu apare aceeași la pranz și la apusul soarelui”.

„Al șaptelea mod se referă la distanțe, poziții speciale, locuri și la lucrurile care le ocupă. După acest mod, lucrurile socotite mari par mici, cele pătrate par rotunde, cele netede fac impresia că au protuberanțe, cele drepte că sunt frânte, cele palide că sunt colorate”.

„Al optulea mod se ocupă cu cantitățile și calitățile lucrurilor, cum ar fi căldura sau frigul, iuțeala sau încetineala, paliditatea sau varietatea de culori. Astfel, vinul luat cu măsură întărește corpul, dar în prea mare cantitate îl slăbește; tot așa și cu hrana și cu celelalte lucruri”.

„Al nouălea mod se preocupă de ceea ce-i continuu, straniu sau rar. Așa, de pildă, cutremurele nu-i surprind pe aceia care trăiesc mereu în mijlocul lor, după cum nu surprinde soarele, fiindcă-i văzut în fiecare zi”.

„Al zecelea mod se sprijină pe legătura dintre lucruri, cum ar fi, de pildă, între ușor și greu, tare și slab, mai mare și mai mic, sus și jos”. (Diogenes Laertios, IX, 79 - 89, p. 306 - 307).

„Modurile” („tropoi”) scepticismului pyrrhonian, sunt caracteristice pentru metoda sceptică și s-au păstrat în scrierile lui Sextus. Modurile sceptice sunt tipuri de argumentare menite să inducă suspendarea judecății. Cele mai cunoscute din mai multe grupuri diferite de moduri sunt cele „Zece Moduri de Epoche” atribuite lui Aenesidemus, care sunt elaborate pe larg în prima carte din *Schițele Pyrroniene* ale lui Sextus. Fiecare mod folosește în mod specific faptul că lucrurile ne „apar” diferite în situații diferite. Felul cum arată, miroase, se simte un lucru este determinat de zece factori descriși de moduri, cum ar fi condițiile care afectează subiectul sau circumstanțele în care apare obiectul. Aceste variații sunt invocate pentru a produce „opoziii”, care sunt exprimate în propoziții care atribuie de obicei unui obiect aparențe (proprietăți) incompatibile. Atunci scepticul susține „isostheneia” aparențelor și a scopurilor, suspendând judecata cu privire la cum sunt lucrurile în realitate. Schematic, argumentul arată astfel.

Sextus afirmă că scepticul adevărat nu înaintează nici un fel de judecăți care pretind la adevăr, ci tinde numai să ferească oamenii de „dogmatismul” dăunător, care îi duce în eroare și îi îndeamnă la acțiuni greșite. Scepticul își satisface cerințele sale, se va supune obiceiurilor și legilor țării sale, inclusiv va respecta culturile religioase. Însă el nu va acționa în conformitate cu convingerile, deoarece el nu are nici un fel de

convingeri. Prezența convingerilor la om, îndeosebi prezența idealului moral este, după părerea lui Sextus, obstacolul principal în calea fericirii omului, deoarece ea provoacă dorințe și sentimente mari. Fericirea, însă, constă în calmul sufletesc și moderația sentimentelor. De aceea Sextus se exprimă în mod hotărât împotriva tuturor principiilor morale, considerându-le nu numai inutile ci și dăunătoare.

Operele lui Sextus reprezintă principala sistematizare a acestei filosofii morale grecești, în care acesta face cunoscută, apără și promovează poziția pyrroniană potrivit căreia chiar și dialectica subminează „perfida rațiune”. Ironia lui Sextus se exprimă într-o celebră metaforă, în care dialectica, acționând ca un purgativ, se elimină și pe sine o dată cu bolile pe care le vindecă.

Scopul scepticismului este de a ne învăța să înțelegem că în viață trebuie să luăm totul așa cum se prezintă, singura virtute fiind imperturbabilitatea cu care înfruntă faptul că acesta este singurul lucru pe care îl poate face.